

A HASZNOS HINTÓ S A HASZONTALAN ZOMÁNC

Kiben hogyan él Ő a hamiskásan hunyorgó képmás?... Soha nem tudtam a kötetéből vagy a *falról rám mosolygó* bajuszos bácsit úgy képzelni el, mint harcos parlamenti képviselőt, aki fogarasi választói előtt az öklét rázva szónokol. Legfeljebb mint pipázgató, a régi nemesi erények molyrágta lyukain át kukucskáló, derülő, vagy a verekedő, gyújtogató palócföldi kísértet láttán hüledező bölcselkedőt. Mégsem adatott meg nekem, hogy a termékeny nyugalmú írótl lássam benne.

Annak idején oktatóim vörös fonallal húzták meg és kipontozták nekünk *Mikszáth Kálmán* világnézeti fejlődését és korlátjait: az uralkodó osztály züllöttségét leleplező, végítéletet mondó íróval nőttem föl. Még ha „a szabadelvű párt megtévesztő, hazug liberalizmusa” tartós *kacsa* maradt is. A látszólag mélyre ásó Király István is valahogy így próbálta mentegetni nem mindig eléggé érett íróját: az elbeszélés gúnyos hangját nemegyszer tompította ugyan, hogy a Mikszáth maga is gyönyörködött hőseinek színes hazugságaiban.

Zavaros, tisztázatlan átmenetként elkönnyveltem(tük) hát, hogy a megkopott címerek, illúziók álmvilágában anekdotázó öregúr „korlátjainál fogva” mit kezdhetett a századforduló idült (még nem aláaknázott), majd a századelő puskaporos állapotaival;... Később – évtizedekre – megfeledkeztem róla, korábbi letűnt kedvenceimmel együtt hálátlanul elhangoltam. Az *exhumálás* mindenesetre elmaradt, vagy késett. Félelmetes avagy izgató démonjai hamar elillantak (kamasz koromban olyan idők jártak), s a nehéz mordályok berozsdásodtak végképp – anélkül, hogy az elbeszéléseiben fellelhető sok misztérium és babonás homály *plauzibilis* magyarázatot nyert volna. Hiába: nem következett be életemben olyan csattanós igazságszolgáltatás, mint az ő *Mindenki lépik egyet* című beszélyében: „Öregasszonyok kilenc nemzedéken át fogják mesélni. Kolosy elsápadt, majd piros lett, mint a paprika. Valami sajátos kéjjel vegyes szédület foga el. A közönségben orkánszerű tetszés-zaj tört ki. Minden ember beszélt, lármázott, ujjongott, ágaskodott, asszonyok a csipkés kendőjüket lobogtatták...”

Igen, a nyelv Mikszáthnak, a stílusművésznek, az utánozhatatlan humorú bölcsnek soha nem volt s nem lesz része „elhantolásban”. Különösképpen

nem a ritka, régi, idegen vagy népi szavaknak, melyek ma sem zavarnak olvasás közben, titokzatos borzongással töltenek el inkább. Úgy él ő benem, mint aki hol *csalmát* (patyolatból készült török vagy magas székelysüveget) próbálgat fejére, hol a *cserénybe* (a pásztorok vesszőből font kerítésű tanyájára) kukkant be éppen, megkóstolván egy gyenge *csigert* (*rossz borfajtát*); avagy egy elnyűtt *decoromú* (díszű) *csurapét* (zsinóros, prémes magyar felöltőt) mustrálgat *dangubálva* (ácsorogva), hogy ráillik-e a fantáziájában félig készen bujkáló hősré?

Mesterétől, Jókaitól (a „nagy csevegőtől”) tanult szenvedélyt, történelemlátást, sok mindent; csak hát fanyarkás lírával, több természetességgel és reálisabb érzéssel csendesebb csapásokon indult tovább, mosolygó tárgyilagossággal jegyezve le sebtében, amit „birsalma illatú vidéki vizitszobákban” hallott. Nem olyan nagyvonalúan, sietősen, mint a gyermekileg tiszta, ábrándok fényében élő s tündöklő Jókai, aki sok esetben át sem nézte a nyomdában várt kéziratot; így esett meg, hogy valamelyik alakját (ezt maga Mikszáth írja meg) négy-öt folytatás után Molnár Jánosról Varga Ferencre keresztelte, s ezt soha nem vette észre... A tanítványban jóval több az igény az öncenzúrára, elevenség, humor, természetesség hozza mozgásba a *nyelv csodálatos muzsikáját*. Gondol keresi a szavakat, mint az ötvös (mint példaképe, Arany János), és nem esik a hiperlojalitás millenáris betegségébe sem, miként Jókai. Karcolataiban csipkelődve emlegeti – nem romantikus mesterét, csak a parlamenti képviselő urat.

Jókainál a történelem sülyesztőket, rejtelmeket, szörnyeteg basákat jelent, Mikszáthnál gyökeresen megváltozik a mese alaphangja, hangulata. (Erre először a „nyugatos” Péterfy Jenő, a *Nyugat* folyóirat szellemi őse figyelte föl); a romantiko-tragikus Jókai-regények után Mikszáth prózájából (például *A beszélő köntösből*) „már az operett zenéje hallik”. Hősei is inkább operett-hősök. (Lestyák Mihály főbíró meg Olaj bég!): a fiatal író vidám hűrt „penget”, adomázgatva, helyenként költőien. S noha – ma már köztudott dolog – istenadta készség, hogy a forrásanyagot szinte változtatás nélkül építve be az elbeszélésbe, mindig egységes, ízes Mikszáth-stílusban kínálja fel portékáját, az ifjabb kortárs, Péterfy mégis megrója, amiért ez a kedélyes előadásmód olykor kilép medréből, és a szerző „ripacskodik, resze-riszál, hajkurász”. A modernebb európai irodalmakon nevelkedett ízlés, lám, korán megérzi benne is a tősgyökerest. Azóta hányszor emlegettek, hánytak föl a magyar próza elődeinél – különösképpen a francia vagy az orosz irodalommal párhuzamba állítva őket – fél évszázados vagy még nagyobb lemaradást.

Mindenesetre: Péterfy Jenő egy olyan „pszichológia” nevében elemzi, bogarássza meg a szoborként tisztelt, élő Jókait, mely szerinte elérkezett az idő, „hogy a magyar regény ne csak a *délibábot* tükrözze... A regény ne csak az író játéka legyen, hanem tanulmány is: *étude* – mondaná a francia...”

Irodalmi divatoktól függetlenül, Móricz ismerte föl Mikszáthban nem csupán nagy elődöt, de – az egyedülállót s a mindenkorit. A magyar irodalom *utolsó öreg bölcsét* temette benne 1910-ben, aki még borzalom és keserűség nélkül hunyhatta le szemét. Utána a komótos, pihenő magyar világot elkapta a gépszíj, a láz, az idegenség, az örület. Ha csak a pezsdítő modernség „sújtotta” volna Nyugat felől. De ráadásul a csonkító, ítélkező, „nagy-hatalmi” idő is!

Mikszáthnál, szerencsés alkatának köszönhetően, nyoma sincs seholy gyűlölkedésnek. Ezért aztán – bár oly távoli varázsvilág elevenedik meg tolla alatt – valahogy mégis kortársunk ő: ha nem is üzenetével, de humorával, az esendőket cirógató mosolyával mindenképpen. Móricz maga korában még a kis jó, friss, zamatos falusi levegőre áhítozóknak ajánlja – „valami naív, lány tónusát” hangsúlyozván. Azóta tudjuk, hogy a „jámbor tót egyre sűrűbben búvik elő”, s a fogyó, mokány magyarnak már nem azt mondja: „Ja szom magyar” (Mikszáth). De ha beleolvasunk – nem feltétlenül unatkozva –, nagy hegyek és nagy szenvedélyek híján is valami furcsa, sejtelmes szépségű világ ragad magával. „Ki merte volna valaha fölvenni vele a versenyt, hogy olyan mondatokat írjon, olyan ötleteket mondjon, olyan képeket rögtönözzön, mint ő?” Móricz a huszadik század elején még (már) így látta. Nekünk örökösöknek pedig még inkább minden a nyelvi erő (a tárca, a kroki nagymesterét olvasva, Mikszáth újságíróként is a legkiválóbb megfigyelő, egyszerre tapintatos és merész, sejtető). Nem volt *programja* mint szépírónak, nem erőltette (meg) magát. Ez érződik nyelvén. Kosztolányi nagyon tud magyarul – jegyzi meg Esterházy Péter –; Móricz meg nagyon magyarul tud. (Ahogy talán Mikszáth vagy Arany tudott.)

Nem üldözi, nem tiltja senki. Legfeljebb kíséri – bogaras gróf, házi kísértet borongós vagy derűs vidéken. Mikszáthnak a *lelkéből süt a nap*. S nem Őt várja-e az *ekvipázs* (a hintó), melyről – akár utasának képes feléről – rég lepattogzott a fényes *email*. A haszontalan zománc.